

УДК 736.3:343.161(477.83-25)“15”

МІЩАНСЬКІ ГМЕРКИ В АКТАХ ЛЬВІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ XVI СТ.*

Іван СВАРНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека,
вул. Драгоманова, 5, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032) 239-43-59*

Стаття висвітлює невідому сторінку української приватної сфрагістики XVI ст. У кількох купецьких хірографах, переписаних до книг магістрату міста Львова, писарі, крім тексту, скопіювали зображення перстених печаток. Це унікальний випадок у канцелярській практиці, що розширює дотеперішні відомості про українську сфрагістику і дозволяє дослідникам розширити коло пошуків раних сфрагістичних пам'яток приватних осіб.

Ключові слова: сфрагістика, перстених печатки, хірографи, актови книги.

Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України у Львові, попри значні втрати документів в останні роки¹, надалі залишається невичерпним джерелом для вивчення різних аспектів життя середньовічного, пізньосередньовічного й ранньомодерного суспільства усієї Європи. Йдеться не лише про документальні свідчення нарративних, судово-адміністративних і економічних джерел, особистих документів, а й про можливість дослідження таких пам'яток, як герби, печатки, суперекслібриси й оправи книг, філіграні, картографічні й ілюстративні матеріали та багато іншого.

Серед дослідників сфрагістики загальновідомим є факт наявності великої кількості особистих документів міщан і засвідчених печатками листів громадських, політичних, релігійних, військових діячів XVI–XX ст. у фондах: Колекція листів, Магістрат м. Львова, Ставропігійський інститут у Львові (попередньо Успенське братство) та численних родинних та особових фондах. Листи, загалом, за кількістю складають чи не половину документів архіву. Це відображено, зокрема, й у нещодавно виданих “Путівникові” по ЦДІА України у Львові² та “Енциклопедії Львова”³. Свого часу відомий культурний діяч і вчений-архівіст Іван Вагилевич, розуміючи значення листів, як цінного історичного джерела⁴, створив у Архіві м. Львова (нині складова частина ЦДІА України у Львові), окрему колекцію з листів, виділених із фасцикулів магістрату Львова⁵. До неї увійшли, зокрема, листи Богдана і Юрія Хмельницьких, І. Виговського, П. Тетері, Карла XII, Стефана Баторія, Яна III та багатьох інших державних,

* Основні положення цієї статті були стисло викладені в доповіді, виголошеній на XV науковій геральдичній конференції у Львові 12–13 жовтня 2006 р.

¹ Крадіжки 2002–2003 рр. зменшили кількість справ у архіві принаймні на 500 (див. Прес-реліз Держкомархіву України від 6 червня 2006 р. “Прес-служба Держкомархіву повідомляє про завершення суцільного перевіряння документів у ЦДІА України, м. Львів та про подальші результати перевіряння – у Державному архіві Львівської області” на веб-сайті Держкомархіву України – <http://www.archives.gov.ua>).

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів; Перемишль, 2003. – С. 26–27.

³ Сварник І. Архіви // Енциклопедія Львова. – Львів: Літопис, 2007. – Т. 1. – С. 115.

⁴ Див.: Дем'ян Г. Іван Вагилевич – архівіст // Архіви України. – 1971. – № 3. – С. 42–50.

⁵ Нариси історії архівної справи в Україні. – Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – С. 331–332.

політичних, релігійних діячів різних країн. Загалом це 1234 листи за 1516–1888 рр., писані англійською, італійською, латинською, німецькою, польською, російською, турецькою, угорською, українською, французькою мовами. Однак листів міщан (не членів магістрату Львова й інших міст) у цій колекції обмаль – науковець обмежився важливішими історичними постатями. Та й у фасцикулах залишилися окремі листи таких діячів, як С. Палія, І. Мазепа, Петра I та ін.

Основний масив листів рядових громадян відклався у кільканадцяти фасцикулах Львівського магістрату. Фасцикул чи фасцикула – специфічний вид архівної документації з незшитих розрізаних аркушів, часто не пов'язаних тематично, складених у спеціальній великій шкіряній папці⁶. Латинська назва первісно означала в'язку, тобто шкіряної папки спочатку не було, а документи загорталися в грубий папір і зав'язувалися навхрест шнуром. Оскільки канцеляристи зверталися до цих документів украй рідко, такий спосіб зберігання не надто псував документи. Саме так вони й досі зберігаються в архівах Відня, Кракова й Парижа. Специфіка пізньосередньовічних судових і адміністративних канцелярій полягала у т. зв. потрійній системі документації. Коли до установи приходив прохач чи заявник, він, як правило, вже мав готовий текст заяви. Писар переписував її до т. зв. чорнової книги, скорочуючи вступний протокол, що починався словами “До уряду й актів ... з'явився...” і оминаючи кінцівку. Згодом інший писар переписував текст, уже за повною формулою, до чистової книги. Саме останній запис, від моменту внесення, і вважали оригіналом. Натомість документ, принесений заявником, клали до фасцикулу й уважали копією, навіть якщо його видала аналогічна установа чи навіть королівська канцелярія. Не випадково при виготовленні шкіряних папок для фасцикулів у кінці XVIII ст. канцеляристи на корінцях писали латинською мовою “Фасцикул копій документів...”.

Кількість оригінальних листів у фасцикулах Львівського магістрату можна оцінити лише приблизно в кількадесят тисяч. Щодо авторства, то вони належать світським і духовним особам та установам, містам, монастирям. Більшість цих листів засвідчені чи запечатані восковими чи сургучевими (лаковими) печатками їх власників. У XVI–XVIII ст. конверти, як такі, практично не використовувалися. Лист, як правило, писали на одній стороні аркуша, далі загинали ліве й праве поля аркуша досередини. Потім двічі складали аркуш по горизонталі. Утворений таким чином конверт запечатували восковою чи сургучевою сигнетовою (перстеневою) печаткою і надписували адресу. Відкрити листа, не пошкодивши печатку чи не розірвавши папір, було неможливо.

Первісним матеріалом для печатки до кінця XVII – початку XVIII ст. був віск. Переважно використовувався темно-зелений чи бурий – природного кольору – віск, зрідка червоний. За правилами для канцелярій, викладеними у “Speculum Saxorum” і доповненими сеймовими конституціями, червоним воском мали право користуватися лише володарі, найвищі духовні особи та столиці Речі Посполитої – Краків і Вільно. У 1526 р., відповідно до привілею Сигізмунда I, до цих двох міст приєднався і Львів, який неофіційно вважався третьою столицею держави⁷. Однак у XVII ст. до цього правила ставилися ліберальніше. Та й сам Львів частіше використовував темно-зелений, а не червоний віск. Чорним воском користувалися вищі православні ієрархи. Сургуч, який звали ще іспанським лаком, увійшов у вжиток на переломі XVII й XVIII ст. Переважно він був червоним, рідше чорним, темно-зеленим чи вишневим. У XVIII–XIX ст. аристократія, особливо дами з вищого світу, використовували для перстених печаток

⁶ Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 33.

⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 131 (Грамоти на пергаменті. Колекція), оп. 1, спр. 343. Опубл.: Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядкував М. Капраль. – Львів, 1998. – № 89.

також інші кольори, часом з додатками, включно до срібного чи золотого порошку. Найпізнішим (кінець XVIII ст.) матеріалом для тиснених печаток стало тісто. Однак для запечаткування приватних листів, які ми розглядаємо, воно не застосовувалося. Таким чином, печатка виконувала водночас кілька функцій: засвідчувала лист, доповнювала (чи й заміняла) підпис автора й запечатувала конверт. Віск чи сургуч при цьому протискав папір, і саме на ньому поставало рельєфне позитивне зображення (толока печатки мала дзеркальне зображення). Навіть за умови, що віск чи сургуч розкришувався, відтиск печатки залишався на папері.

На жаль, вивченням і описанням приватних печаток міщан дослідники сфрагістики досі майже не займалися. Владислав Лозінський у монографії про львівське золотарство⁸ (її автор задумав як першу частину праці “Давній Львів”) опублікував 57 гмерків львівських ремісників, оцінюючи їх “головно як допоміжний засіб при вивченні давніх золотарських виробів”. Частину гмерків автор не ідентифікував. Однак і цю публікацію використав Антоній Малецький у праці “*Studia heraldyczne*”. У другому виданні монографії про львівське міщанство й патриціат В. Лозінський опублікував зображення ще 110 гербів львівських міщан, зокрема, Н. Айхінгера, Й. Алембека (з публікації Старовольського і з вежі старої ратуші), М.-Н. Анчевського (з кам’яниці на Ринку), Ансеріна (зі старої ратуші), А. де Валетаріса (з документа), Аттаванті (з печатки) та ін.⁹ Як зауважує автор, він не претендує на жодні наукові узагальнення, залишаючи їх спеціальним дослідникам. Разом із тим, В. Лозінський зробив кілька висновків: 1. Міщанські гербики мають німецьке походження і були принесені до Львова вже першими німецькими колоністами (німецький каменярський тип – лінійна комбінація чи монограмне поєднання літер), за прикладом котрих пішли й польські міщани. 2. Поряд із ними побутували й місцеві гербики, близькі до шляхетських чи запозичені з шляхетської геральдики. Це образи з тваринного, рослинного світу, предмети. 3. Поступово ці герби змінюють вигляд¹⁰. Однак автор не подав гербів міщан-українців (хоча в книзі є репродукція натрунного портрета М. Красовського з його гербом), греків та ін. До львів’ян він помилково залічував Я. Купчовича з Любліна.

Єдина більша спеціальна праця з цього питання вийшла понад 100 років тому¹¹. Її автор, відомий польський дослідник сфрагістики й геральдики Віктор Віттіг, описав печатки 644 міщан, переважно міст Кракова, Варшави, Познані, Санча, Гданська та ін. XVI – початку XVII ст. Як слушно зауважив автор у стислій передмові, польське міщанство значною мірою виникло й посилювалося прибульцями з Німеччини й Італії, тому “студії над польським міщанством XVI ст. під будь-яким оглядом є надзвичайно привабливими для історика й дослідника літератури в Польщі й усіяко заслуговують на те, щоб ними поважно займалися”¹². Крім німців та італійців, згаданих вище, серед власників печаток є також русини (Петро з Куликова, Хома Русин із Самбора, Юрко й Васько з Потелича, Сергій Леонович із Кам’янця-Подільського*), білоруси (Мартин Андреевич із Новогрудка), вірмени, греки, жиди й навіть іспанський мавр, професор Краківської академії Петро Ройзій. З-посеред згаданих 644 печаток львівським міщанам належить лише 6. Це печатки купця Зебальда Альнпека, який іще

⁸ *Loziński W.* Złotnictwo polskie w dawnych wiekach. 1384–1610. – Lwów, 1890.

⁹ *Loziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – We Lwowie, 1892. – S. 385–392.

¹⁰ *Ibidem.* – S. 385, 388.

¹¹ *Wittig W.* Znaki pieczętne (gmerki) mieszczan w Polsce w XVI i zaraniu XVII wieku. – Kraków, 1907.

¹² *Ibidem.* – S. VII.

* Автор помилково залічує його до вірмен, а прізвище відчитує як Леонович.

писався як Аллембеге¹³ (Віттиг помилково відчитав його прізвище, як Зибульда Алюпека¹⁴). Це дядько славного львівського аптекаря, письменника й громадського діяча кінця XVI – початку XVII ст. Йогана Альнпека, рідний брат львівського купця Йогана (Гануша) Альнпека. І Зебальд, і Йоган використовувать один герб – голову орла¹⁵. Зебальд, до речі, з’явився у Львові першим з Альнпеків. На відміну від свого брата Йогана, він не залишив нащадків. Інші печатки, описані Віктором Віттигом, належать відомому ливарникові, майстрові гарматного ремесла Леонардові Герле¹⁶, маїстрові й львівському канонікові Валентинові з Пільзна, вірменинові Криштофові Вашитовичу (прізвище, очевидно, перекручене), Зебальдові Вурцелю¹⁷ й Станіславові Шольцу¹⁸.

Публікація В. Віттига, попри численні помилки й перекручення прізвищ, цінна тим, що вводить до обігу значний масив приватних печаток, подає фото або графічні прориси печаток, їх текстовий опис, мову й характер, часом навіть надто деталізований, документів, які вони засвідчують. На жаль, автор не вважав за потрібне вказати розміри печаток. Можливо, розмір репродукції відповідає розмірові печатки. Теоретичні висновки Віттига стислі і фактично зводяться до однієї тези: міщанство всіляко намагалося “втиснутися” до лав шляхти, тому уподібнювало свої печатні знаки до шляхетських гербів. До праці додано також 101 печатку, опубліковану дещо раніше Антонієм Малецьким¹⁹. Останній досліджував переважно збірку Музею Любомирських у Львові. Після 1939 р. цей музей ліквідували, а документи Любомирських потрапили до Центрального Архіву Давніх Актів у Львові (нині ЦДІА України у Львові), де вони склали фонд 835 (Любомирські, князі), у якому нині налічується 2346 справ за 1586–1939 рр.²⁰

Серед печаток, які опублікував А. Малецький, львівських, зрозуміло, значно більше – 31, тобто третина всього масиву. Широко представлений львівський патриціат: міський писар Альбрехт, лавник В. Домагалич (фактичний фундатор каплиці Домагаличів при катедрі), бурмистр С. Дибовицький, Шольц-Станцльович, Йоган і Якуб Шольц-Вольфовичі, райця Е. Сикст, купці Антоній де Валетарііс і Гобелето. Низка печаток належить католицькому духовенству: архідияконів Григорію з Ценяви, канонікові й докторові медицини А. Гродзіцькому, деканові Яну з Гумніськ, Вікарієві Станіславові з Кросна, канонікові Петрові з Обидова. Багато печаток належить вірменам – Кальнику, Яськевичу, Нікоровичу, Стецькові, Стецькевичу, Шимоновичу, Захнові Стеткевичу. З українців печатки мали Манастирський, Сенько Русин, Стецькович. Серед власників печаток є й одна жінка – Дорота Біліна. Найвідомішим з-посеред власників є архітектор Войтіх Капинос – тесть славного Павла Римлянина. В кінці XV і на початку XVI ст. він очолював львівський цех будівничих. Найвідомішими творіннями цього зодчого є Успенська церква (спільно з П. Римлянином) і кам’яниця Кампіанів на пл. Ринок²¹.

¹³ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів: Центр Європи, 2006. – С. 167.

¹⁴ *Wityg W.* Znaki pieczętnie (gmerki) mieszczan w Polsce... – S. 3.

¹⁵ *Ibidem.* – S. 3; Алембек (Йоганн) Ян // *Енциклопедія Львова.* – Львів: Літопис, 2007. – Т. 1. – С. 53.

¹⁶ Див.: *Vadecki K.* Leonard Herle, ludwisarz i jego lwowskie dzieła 1544–1572: Studium archiwalno-muzealne // *Studja lwowskie.* – Lwów, 1932. – Т. 31–32. – S. 1–40.

¹⁷ У Львові що німецьку купецьку родину звали Ворцелями (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова... – С. 44, 134, 156 та ін.).

¹⁸ Ширше про великі львівські (родом із Свидниці) родини купців, райців і лавників Шольців і Шольц-Вольфовичів див.: *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – Wyd. wznowione. – Lwów, 1902.

¹⁹ *Malecki A.* Studya heraldyczne. – Lwów, 1890. – Т. 2. – S. 324–385.

²⁰ Центральный державный исторический архив Украины, м. Львів. Путівник... – С. 326–327.

²¹ Митці України. Енциклопедичний довідник. – Київ: Українська Енциклопедія, 1992. – С. 286.

* * *

У фонді Магістрату міста Львова, який з 1939 р. зберігається в ЦДІА України у Львові, в одній з книг лавничого суду²² вдалося натрапити на унікальні випадки кількох повністю (і за змістом, і за формою) скопійованих писарем т. зв. “хірографів” – боргових зобов’язань²³ 70-х років XVI ст. Вони писані старонімецькою і старопольською мовами з доданням латинських вступних формул і з коротким латинським анутованням документів. Книга, про яку йдеться – це чистова книга міського суду 1576–1579 рр. на 1620 сторінках (2399 актів), перевірена і пронумерована 16. XI. 1802 р. Степановичем і Теодоровичем. Оправа – шкіра на дошці (переламаній спереду), тиснена з обох сторін. Зовнішня палітурка прикрашена тисненою печаткою лавничого суду та зображеннями апостолів по периметру. Книга заціпалася лагунними застібками на шкіряних ремінцях (нині обірвані). Вона відзначається каліграфічним письмом, на форзаці має віньєтку, по тексту численні високохудожні ініціали, кінцівки (с. 1, 98, 347, 393, 411, 458, 462, 566, **578, 582, 598**, 600, 602, 603, 632, 908, 942, 980, 1372, 1434, 1436, 1605 та ін., виконані канцеляристом (очевидно, писарем) з ініціалами П. С.). Виділені сторінки оздоблені міфологічними й літературними постатями: зображеннями геральдичного галицького лева, папуги, равлика, чорта. Їх опублікував іще В. Лозінський у кінці XIX ст.²⁴ Кольорові репродукції подано в останньому путівникові по ЦДІА України у Львові. Документи з цієї книги з 1577 р. про діяльність І. Федорова (Федоровича) публікували дослідники XIX ст. Д. Зубрицький, А. Петрушевич, Ф. Бостель, С. Пташицький, у XX ст. з них користалися Я. Птаський, Е. Ружицький, М. Гембарович та ін. Вони увійшли й до збірника документів про книгодрукування²⁵. Лист використання свідчить, що книгу використовували: 1960 р. С. Немировський (для нього робили копію акту з с. 568–570 про суд Блажея Замшовика з І. Федоровичем та Сеньком Сідельником), 1969 р. О. Мацюк (переглянув усю книгу), 1974 р. М. Видашенко (копії с. 547–550 – суд Б. Замшовика з Б. Герніком, згадується І. Федорович; с. 568–570 – справа Б. Замшовика з І. Федоровичем); 1976 р. Я. Дашкевич (усю книгу); 1977 р. – Шорін; 1983 р. В. Александрович (с. 818, 1023 – С. Мороховський, С. Ганльова – К. Корнякт); 1985 р. Р. Шиян – с. 13, 14, 32, 365 та ін. (документи про торгівлю Львова); 2002 р. – С. Зінченко (опис книги). Мови документів – латинська, старопольська, старонімецька.

Серед документів, внесених до книги – судові декрети, королівські та воєводські мандати, універсали, декрети вищого магдебурзького суду в Кракові, витяги з книг руського й вірменського права у Кам’янці (с. 950–953), люблінських, ярославських, перемиських, теребовлянських, тернопільських, крем’янецьких актів, реєстри судових справ, контракти, заповіти, меморіали, пленіпотенції, листи, обдукції, поквитування, протестації, зізнання свідків, вироки, інтромісії, переліки товарів, майна, генеалогії (с. 1297, 1363, 1377), хірографи (с. 30, 46, 60, 195 – К. Корнякта, 198 – Грицька Дуди Захарчичеві з Кам’янця, 358–360, 364, 381, 382, 457, 522, 637 – Хоми й Сенька Бабичів*

²² ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 244, с. 805–806, 844, 1960.

²³ Polski słownik archiwalny... – S. 25.

²⁴ *Loziński W.* Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie... – S. 1, 36, 157, Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів; Київ, 2001. – С. 392.

²⁵ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст). Зб. док. – Київ: Наук. думка, 1975. – № 12, 13.

* Львівський міщанин і купець Хома Бабич, проповідник Успенської церкви, тривалий час був одним із провідників львівських українців. 1572 р. він, як старший української нації, разом із Васьком Тиновичем підписав петицію до короля Сигізмунда Августа про зрівняння у правах православних з львівськими католиками. Протягом 1579–1592 рр. він захищав інтереси українців у Колегії 40 мужів – контрольному органі поспільства, створеному для обмеження сваволі патриціату.

Юрашкові з Сучави, 663 (перекладений з німецької), 683, 683–687 (перекладений з грецької грецьких купців Миколи та Франциска Патріці (Патріхіс) й Ангустіма Баястреро жидові Давидові Мосхо, Міхаелеві Яноті, панам Міхкові й Броккові – чотири хірографи), 870 (львів'ян Я. Огожалека й русина Станіслава Стальціпорка), 902 (львів'ян шапника В. Глуха з дружиною), 920 (львів'янина К. Кремера), 937 (Л. Зонтага із Спіша – 400 зл. (!) Хомі Бабичу за рибу, взяту в Перемишлі), 986 (Івана Климковича й Петра Голоста з Кам'янець-Подільського й Івана Більдаги зі Львова львівському митникові Ізраїлеві з Золочева), 1081 (Яна Запали з Кракова Юрієві Коресі, грекові з Константинополя), 1092 (Ф. Веніга Г. Гутманові з Вроцлава), 1094–1095 (Ф. Веніга, П. Гутманові, 2 шт.), 1096 (Ф. Веніга М. Клетові й К. Сахсові з Вроцлава – всі нім.), 1147 (Антон Сосни зі Л. Северинові Кисельовському), 1123 (Якуба Огожалка і Людвіка Слупа Хаїмові Кохену з Константинополя за дві куфи мальвазії), 1245 (Івана Більдаги, львівського русина, Влашинові Єремійовичеві з Кам'янець-Подільського з фразою "...а оскільки я на той час не мав при собі своєї власної печатки, то позичив у Якова Матейовича, кам'янецького міщанина, й притиснув до того листа"), 1324 (Станіслава Ткачика, львівського передміщанина, Щ. Мрочкові з Пшедбожа), 1423–1424 (2 хірографи Васька Куриловича, львівського русина, своєму зтеві, греку Маркові Лангішу. Перший з них закінчується словами "thedym swoy gmerk przyczissnąl у ręka własną swą podpiszal", 1429, двох львівських міщан – Петера й Ріндфлеша, львівському міщанинові Касперові Млечкові), 1461 (Симона зі Львова (Ганеля) Урсулові Волошину та Урсула Волошина Янаробі Дашорданові (він же Іван Турчин, вихрест)), 1471–1472 (Андрія Симоновича, львівського міщанина, Ф. Венігові – були три печатки: Симоновича та свідків – Андрія Самбора й Бартоломея Гадовського), 1494–1495 (два хірографи Мартина Ганеля чи Гандльовича, львівського міщанина й купця, львів'янинові Мальхерові (Мельхіорові) Газові), 1573–1574 (вірмен і кам'янецьких міщан Демоса, Павла Бучацького й Каспера Себастьяновича, львівському жидові Мойзесові Йозефовичеві), 1619 (Бальцера Газа Павлові Бучацькому з Кам'янца)). Як бачимо, хірографи були дуже поширеним документом, насиченим різноманітною інформацією.

Загалом дослівні вписи документів до актових книг були дуже поширеною практикою й навіть отримали окрему назву облят (від латин. *oblatus* – внесений). Львівські історики XIX ст., публікуючи найдавніші записи городських і земських судів Галичини у фундаментальному виданні "Akta grodzkie i ziemskie"²⁶, окремих, десятий том присвятили саме облятам, внесеним до книг Львівських городського й земського судів²⁷. Для українських істориків особливо цінними є обляти кількох руських документів князя Лева Даниловича кінця XIII ст. Їх досліджували М. Грушевський, І. Крип'якевич, а нещодавно повністю опублікував відомий філолог і дослідник давніх документів О. Купчинський²⁸.

Досліджувані хірографи складені старонімецькою і старопольською мовами (з доданням латинських вступних формул і з коротким латинським анотуванням документів). У всіх випадках зазначено переклад на польську мову. Перший за хронологією хірограф²⁹ датований під час ярмарку в Снятині 1571 р. (без зазначення місяця і дня).

²⁶ Енциклопедія Львова... – Т. 1. – С. 51.

²⁷ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej / Z archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji A. Stadnickiego. – Lwów, 1884. – Т. X.

²⁸ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століття. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – 1283 с.

²⁹ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 244, с. 805–806.

Він складений старопольською мовою і містить боргове зобов'язання двох партнерів-купців Юрека Войнара й Каспера Кудліка іншому купцеві – Францискові Матисовичеві. Наведемо його дослівний переклад:

“Георгій Войнарович

Спадкоємці Каспера Кудліка.

До суду прийшов славний Георгій Войнарович, позиваючи славного Адама Бондаря і Станіслава Кудліка, як спадкоємців майна покійного Каспара Кудліка... претендуючи на 50 угорських золотих, покликаючися на хірограф такого змісту:

[Згаданий хірограф]

Ми, Каспер Кудлік і Юрек Войнар, львівські міщани, зізнаємо самі за себе і за своїх нащадків, що ми винні справжнього й справедливого боргу, спільними й нероздільними руками, один за одного й один за все, Франчкові Матисовичеві, львівському міщанинові, а саме п'ятдесят червоних золотих у золоті, рахуючи кожен червоний золотий по 54 гроші. Котру згадану вище суму п'ятдесят червоних золотих обіцяємо йому заплатити готовими грішми на найближче майбутнє свято святої Агнешки, тобто на Львівський ярмарок, спільною і нероздільною рукою один за одного й один за все. А якби ми на той вказаний вище час не заплатили чи барилися заплатити, то той згаданий Франшек Матисович позвав би нас чи будь-кого одного з нас туди до уряду, нітрохи не побоюючись і не беручи собі нічого правного на допомогу, і лише якби ми всіляким правом були переконані, не бажаючи собі жодної санкції, ані [конфіскації] товарів, то звідти, від уряду, ми не повинні відходити, доки не покладемо готові гроші. А якби ми не мали готових грошей, то будемо повинні зазнати урядового покарання, доки не виконаємо достатньої сплати всієї вищезгаданої суми готових грошей. А для кращої певності й свідоцтва ми відтиснули нашу власну печатку в кінці цього листа й підписали власними руками. Діялося у Снятині на святого Юра року Божого тисячного п'ятсотого сімдесятого першого.

М[ісце] п[ечатки]

М. п. Каспер Кудлік рукою власною”.

Судячи з прізвищ та ініціалів на печатках (рис. 1), перший був поляком, можливо німецького походження (ім'я Юрек німецькою звучало б як Георг), другий поляком чи німцем, третій, можливо, вірменином. Документ стверджений підписами й печатками обох вищезгаданих партнерів. На печатці Войнара зображено знак у вигляді хреста з двома раменами. Верхнє рамено зліва (по-геральдичному)^{*} з'єднане з верхньою хреста, утворюючи фігуру на кшталт зворотної цифри “4”. Права (по-геральдичному) гілка нижнього рамена перекреслена короткою прямою лінією. Угорі обабіч зображення ініціали “I” й “V”. Друга печатка, якою засвідчено підпис Кудліка, значно цікавіша: вона має зображення маюскульної готичної літери “A”, поперечка якої має вигляд латинської літери “v”, лівий загнутий кінець якої виходить за межі літери. Вгорі фігура накрита поперечкою, як у маюскульному письмі. Цікаво, що у сфрагістиці це письмо використовувалося значно раніше – в XIV ст.³⁰ Ініціали на печатці розміщені в горішній частині, над зображенням. Це літери “G” й “P”, які не можна співставити з ініціалами власника. Зображення літери, до того ж не пов'язаної ні з прізви-

Рис. 1.

Печатки Юрека Войнара
і Каспера Кудліка

^{*} Тут і далі це означає, що глядач стоїть позаду зображення, а якщо дивитися спереду, то справа і т. д.

³⁰ Див.: Сварник І. Печатки і герб міста Львова // Книга міст Галичини / Міждисциплінарні дослідження у містознавстві. Зб. наук. праць. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 1999. – № 379. Архітектура. – С. 214–215.

щем, ні з іменем власника, у приватній сфрагістиці, назагал, є унікальним (переважно власники використовують похідні від хреста й стріли) і не має аналогів у приватній символіці XVI ст.

Другий хірограф датований у Бреславі (Вроцлав) 2 грудня 1575 р. Він писаний старонімецькою мовою і є борговим зобов'язанням Франца Веніга на 620 флоренів. Претензії щодо несплати цієї суми висловив не хто інший, як славний Йоган Альнпек (у виявленому документі *Ioannes Alembek, Jan Alembek*). З літератури відомо, що його батько переїхав до Львова із Фрайбурга, сам Йоган навчався у Вроцлаві 1582–1586 рр., а помер 1636 р.³¹ Однак, досі було невідомо про його купецьку чи фінансову діяльність у попередній період. Оскільки хірограф, скопійований у книзі магістрату, датований 1575 р., то Йоган Альнпек вже в той час мусив бути дорослим, тобто мати на 1575 р. принаймні 20 років. Це могло б означати, що він народився близько 1555 року. Однак, якщо співставити це з датою смерті, то він мав би прожити 81 рік. На пізні середньовіччя, багате на пошесті й епідемії, це винятково тривале життя. Відомо також, що найстарший син Йогана Альнпека Валеріан помер 1676 р.³², тобто народився не пізніше 1600 р. Його батько, відповідно, міг народитися бл. 1570 р. До того ж сума позики, наданої Альнпеком – 620 флоренів – на останню чверть XVI ст. є досить значною. Адже в другій половині XVI ст., наприклад, найдорожче хутро – боброве – коштувало 30 злотих (польська назва того ж флорена), камінь цукру (24 фунти або бл. 10 кг) – 9 злотих, кваліфікований тесля на королівській службі заробляв 19 зл. на квартал, а професор Краківської академії – 50 зл. на квартал³³. Д. Зубрицький зауважує, що 1522 р. у Львові пару волів оцінювали в одну копу (60) грошів, а на початку XVII ст. подає такі ціни на окремі товари у Львові: гарнець³⁴ доброго вина, піднесеного містом архієпископові й гетьманові Жолкевському – 40 грошів, камінь (до 50 фунтів або бл. 20 кг) осетрини – 84 гроші³⁵. Навряд чи юнак міг позичити такі гроші вроцлавським купцям чи виступати гарантом масштабної позики. Усе це схиляє до думки, що Йоган Альнпек успадкував хірограф Франца Веніга від свого батька, також Йогана Альнпека (в актах також Гануш і Ганус), який був купцем і прибув до Львова із Фрайбурга 1567 р. Про засновника династії львівських Алембеків збереглася дуже розмаїта інформація, яку зібрав і узагальнив В. Лозінський у згаданій праці про львівських міщан. Він був освіченою людиною, заможним купцем, однак, під кінець життя збанкрутував, залишивши після смерті великі борги. Отож численній родині пощастило, що дід, у якому він жив, належав не йому, а дружині з роду Шольців. Інвентар його майна, складений 1585 р.³⁶, вказує на любов не лише до розкоші, зброї, але й до науки, мистецтва: у ньому згадані численні географічні мапи, гравюри, 64 олійні картини, багата бібліотека з німецькими манускриптами на пергаменті, стародруками, книгами польських і античних авторів.

Боргові зобов'язання (згодом звані по-польськи фантами чи квитами, в пізніші часи – векселями) протягом багатьох століть були важливою формою товарно-грошових стосунків суспільства й складали поважну частину капіталу не лише приватних осіб, а й численних релігійних, військових та інших установ. Великою кількістю боргових документів, наприклад, володіли Успенська братство, магістрат Львова, Катедра,

³¹ Енциклопедія Львова... – Т. 1. – С. 53.

³² Там само.

³³ *Wityg W. Znaki pieczętnie (gmerki) mieszczan w Polsce...* – S. 174–175.

³⁴ Бл. 4 літрів (Привілеї міста Львова... – С. 549).

³⁵ *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова...* – С. 131, 215.

³⁶ Внесений до книги заповітів Львівського магістрату (ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 337).

які провадили численні судові процеси щодо стягнення боргів. Сам Й. Альнпек писав про “розбещений натовп дармоїдів-жидів, які... спокійно дрімаючи на міських бруках, заробляють своєю запобігливістю більше, ніж інші купці”³⁷. Автор має на увазі лихварство, яким широко займалися львівські жиди, роблячи гроші “з повітря”. Згаданий вище історик Львова Д. Зубрицький уважав лихварську діяльність львівських жидів чи не основною причиною жидівських погромів у Львові XVII ст., спровокованих шляхтичами-боржниками проти своїх кредиторів. Втім, тема фінансово-кредитної діяльності як львівських купців, так і установ, заслуговує на детальніше вивчення. Адже, поза вірменським банком XVII–XVIII ст. “Mons Pius”, дослідженим іще 1928 р. Богданом Янушем³⁸, жодна інша кредитна інституція Львова, не кажучи вже про приватних осіб, ще не дочекалася монографічного дослідження.

Рис. 2.
Печатка
Франца Веніґа

Поручителями Веніґа й Бальцера Шваба, як партнерів, Альнпек уважав двох інших вроцлавських купців – Міхаеля Клета й Христіана Сакса. Під хірографом зображена печатка Франца Веніґа (рис. 2). На ній щит, схожий на польський, у якому фігура у вигляді вертикальної лінії, завершеної вгорі і внизу вістрями, посередині переділеної горизонтальною поперечкою, над правим раменом якої кружечок. Над щитом ініціали “F” і “W” (Франц Веніґ). Як видно з наступного запису, Ф. Веніґ відмовився сплачувати борг Й. Альнпекові.

Третій і четвертий за хронологією хірографи написані старонімецькою мовою (наприклад, назва Ляйпціґ у тексті подана як “Leipzig”, а Вроцлав – “Preslow”) і датовані 17 жовтня 1577 р. також на ярмарку в Ляйпціґу. За цим зобов’язанням купці Каспар Млечко, “міщанин у Руському Львові”, та Бальцер Шваб із Вроцлава позичили ще значнішу суму – 992 флорени й 18 грошів та 200 флоренів і 21 гріш у Якуба Брілля (його прізвище подане у двох варіантах – “Brill” та “Broiell”), жителя Нідервезеля (у другому хірографі Нижнього Везеля). Однак, той доручив стягнути обидва борги Крушецькому. Термін сплати боргів було визначено на свято Преображення Господнього. Обидва хірографи засвідчені двома печатками (рис. 3). Перша містить зображення у вигляді вертикальної лінії, з двома поперечками. Ліве рамено останньої з’єднане з вершиною фігури, утворюючи дзеркальну цифру 4. Внизу від вертикальної лінії відходить рамено вправо з невеличким відгалуженням угору (у вигляді перекинутої літери Г). В горішній частині печатки ініціали “K” й “M” (Каспар Млечко). Друга печатка має зображення у формі вертикальної лінії, яка вгорі має форму дзеркально оберненої цифри 4, ліва поперечка якої йде навкоси вниз, перетинаючи вертикаль і утворюючи фігуру на кшталт кутастої літери S. Під нею на вертикалі фігура у вигляді літери X. Обабіч зображення, під горизонтальною лінією, ініціали “B” й “S” (Бальцер Шваб).

Рис. 3.
Печатки Каспара Млечка
і Бальцера Шваба

П’ятий хірограф, датований у Львові у вівторок перед св. Мартином єпископом (8 листопада) 1575 р.³⁹, вніс до суду львівський лавник Станіслав Шульц (далі також Шольц), від імені всієї родини, протестуючи проти голослівних звинувачень покійного купця з Любліна Якуба Купцовича. За словами Шульца, справа між його покійним батьком і покійним Купцовичем є очевидною, отож вони, як люди доброго сумління, не відчувають жодної вини й готові, як люди

³⁷ Історія Львова в документах і матеріалах / 36. докум. і мат. – Київ: Наук. думка, 1986. – № 51.

³⁸ Janusz B. Mons Pius Ormian lwowskich / Biblioteka Lwowska. – Т. 26. – Lwów, 1928.

³⁹ ЦДА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 244, с. 1036–1037.

чесного походження довести свою невинність. Зокрема, подали хірограф, підписаний рукою і запечатаний печаткою Якуба Купцовича про грошові розрахунки і про дозвіл Шульцові торгувати його сукном. В кінці тексту скопійовано зображення печатки Якуба Купцовича. Воно має вигляд цифри “4”, поперечка якої продовжується вліво (по-геральдичному), а далі під гострим кутом повертає управо вниз, перетинає вертикаль і продовжується далі. Утворений гострий кут перекреслює коротка вертикальна лінія, паралельна до центральної вертикалі. В горішній частині зображення, замість ініціалів, дата “15” і “75”.

* * *

Підсумовуючи викладене, можна зробити кілька висновків: по-перше, львівські міщани в XVI ст. мали широкі стосунки з купцями інших галицьких, українських загалом, європейських та східних міст, провадили активну торгівлю й володіли значними капіталами й мали довіру у своїх колег. По-друге, комерційні стосунки спонукали купців усього світу послуговатися, окрім готівки, безготівковими розрахунками, використовуючи своєрідні векселі, що отримали грецьку назву хірографів. Хірограф був обов'язковим для сплати не лише для особи, що його виставила, але і для її партнерів, поручителів чи спадкоємців. По-третє, широке використання хірографів супроводжувалося масовим виготовленням сигнетів (перстених печаток) із зображенням міщанських гербів (гмерків). Печатка була одним з найважливіших елементів згаданих документів, що надавав їм, поруч із власноручним підписом, юридичної сили. Символіка згаданих печаток відрізнялася від шляхетської. З одного боку, вона була продовженням каменярьських знаків і ремісничих клейм, що базувалися на прямих і навскісних рисках, з іншого, використовувала також зображення рослин, тварин і різних предметів. Зрідка купці могли користуватися чужою печаткою, що, однак, зазначалося в текстовій частині хірографа.

BURGHEN ENGRAVED SEALS (GMERKY) OF THE 16TH CENTURY IN THE LVIV MUNICIPAL COUNCIL REGISTERS

Ivan SVARNYK

*Ivan Franko National University of Lviv, Library,
5, Drahomanov Str., Lviv, 79601, Ukraine, tel. (032) 2394359*

The article deals with the new page of the private Ukrainian sphragistics of the 16th century – the signets in the Lviv municipal council registers. In the case of several merchants' books of the Lviv municipal council registers the scribes copied the signets. This is a unique case in office practice which enriches the available information about Ukrainian sphragistics.

Key words: sphragistics, signets, registers, Lviv.

Стаття надійшла до редколегії 2. 09. 2008

Прийнята до друку 23. 09. 2008